दाहारं द्रव्यतश्च यः । पिष्टान्नं नैव भुञ्जीत मात्रया वा बुभुक्षितः । द्विगुणञ्च पिबेत्तोयं सुखं सम्यक् प्रजीर्य्यति । पेयलेह्याद्यभक्ष्याणां गुरु विद्याद्यथोत्तरम् । गुरूणामर्द्धसौहित्यं लघूनां तृप्तिरिष्यते । द्रवोत्तरो द्रवश्चापि न मात्रागुरुरिष्यते । द्रवाढ्यमपि शुष्कन्तु सम्यगेवोपपद्यते । विशुष्कमन्नमभ्यस्तं न पाकं साधु गच्छति । पिण्डीकृतमसंक्लिन्नं विदाहमुपगच्छति । स्रोतस्यन्नवहे पित्तं पक्तौ वा यस्य तिष्ठति । विदाहि भुक्तमन्यद्वा तस्याप्यन्नं विदह्यते । शुष्कं विरुद्धं विष्टम्भि वह्निव्यापदमावहेत् । आमं विदग्धं विष्टब्धं कफपित्तानिलैस्त्रिभिः । अजीर्णं केचिदिच्छन्ति चतुर्थं रसशेषतः । अत्यम्बुपाराद्विषमाशनाद्वा सन्धारणात्स्वप्नविपर्य्ययाच्च । कालेऽपि सात्म्यं लघु चापि भुक्तमन्नं न पाकं भजते नरस्य । ईर्ष्याभयक्रोधपरिक्षतेन लुब्धेन रुग्दैन्यनिपीडितेन । प्रद्वेषयुक्तेन च सेव्यमानमन्नं न सम्यक् परिणाममेति । माधुर्य्यमन्नं गतमामसंज्ञं विदग्धसंज्ञं गतमम्लभावम् । किञ्चिद्विपक्वं भृशतोदशूलं विष्टब्धमाबद्धविरुद्धवातम् । उद्गारशुद्धावपि भक्तकाङ्क्षा न जायते हृद्गुरुता च यस्य । रसावशेषेण तु सप्रसेकं चतुर्थमेतत्प्रवदन्त्यजीर्णम् । मूर्च्छाप्रलापो वमथुः प्रसेकः सदनं भ्रमः । उपद्रवा भवन्त्येते मरणं चाप्यजीर्णतः । तत्रामे लङ्घनं कार्य्यं विदग्धे वमनं हितम् । विष्टब्धे स्वेदनं पथ्यं रसशेषे शयीत च । वामयेदाशु तं तस्मादुष्णेन लवणाम्बुना । कार्य्यं चानशनं तावद्यावन्न प्रकृतिं भजेत् । लघुकायमतश्चैनं लङ्घनैः समुपाचरेत् । यावन्न प्रकृतिस्थः स्याद्दोषतः प्राणतस्तथा । हिताहितोपसंयुक्तमन्नं समशनं स्मृतम् । बहु स्तोकमकाले वा विज्ञेयं विषमाशनम् । अजीर्णे भुज्यते यत्तु तदध्यशनमुच्यते । त्रयमेतन्निहन्त्याशु बहून् व्याधीन् करोति वा । अन्नं विदग्धं हि नरस्य शीघ्रं शीताम्बुना वै परिपाकमेति । तद्ध्यस्य शैत्येन निहन्ति पित्तमाक्लेदिभावाच्च नयत्यधस्तात् । विदह्यते यस्य तु भुक्तमात्रे दह्येत हृत्कण्ठगलञ्च यस्य । द्राक्षाऽभयां माक्षिकसम्प्रयुक्तां लीढ्वाऽभयां वा स सुखं लभेत । भवेदजीर्णं प्रति यस्य शङ्का स्निग्धस्य जन्तोर्बलिनोऽन्नकाले । प्रातः स शुण्ठीमभयामशङ्को भुञ्जीत सम्प्राश्य हितं हितार्थी । स्वल्पं यदा दोषविबद्धमामं लीनं न तेजः पथमावृणोति । भवत्यजीर्णेऽपि तदा बुभुक्षा सा मन्दबुद्धिं विषवन्निहन्ति ।

इत्थमजीर्णताकारणप्रदर्शनपूर्वमुद्गारशुद्धेः प्रकारस्तत्रैव दर्शितः यथा "या मात्रा परिजीर्य्येत चतुर्भागगतेऽहनि । सा मात्रा दीपयत्यग्निमल्पदोषे च पूजिता । या मात्रा परिजीर्य्येत तथार्द्धदिवसे गते । सा वृष्या बृंहणी चैव मध्यदोषे च पूजिता । या मात्रा परिजीर्य्येत चतुर्भागावशेषिते । स्नेहनीया च सा मात्रा बहुदोषे च पूजिता ॥ या मात्रा परिजीर्येत तथा परिणतेऽहनि । ग्लानिमूर्च्छामदान्हित्वा सा मात्रा पूजिता भवेत् । अहोरात्रादसन्दुष्टा या मात्रा परिजीर्यति । सा तु कुष्ठविषोन्मादग्रहापस्मारनाशिनी । यथाग्नि प्रथमां मात्रां पाययेत विचक्षणः । पीतो ह्यतिबहुस्नेहो जनयेत्प्राणसंशयम् । मिथ्याचाराद्बहुत्वाद्वा यस्य स्नेहो न जीर्यति । विष्टभ्य चापि जीर्य्येत्तं वारिणोष्णेन वामयेत् । जीर्णाजीर्णविशङ्कायां स्नेहस्योष्णोदकं पिबेत् । तेनोद्गारो भवेच्छुद्धो भक्तं प्रति रुचिस्तथा । स्युः पच्यमाने तृड्दाहभ्रमसादारतिक्लमाः । परिषिच्याद्भिरुष्णाभिर्जीर्णस्नेहं ततो नरम् । यवागूं पाययञ्चोष्णां कामं क्लिन्नाल्पतण्डुलाम् । देयौ यूषरसौ वापि सुगन्धी स्नेहवर्ज्जितौ । कृतौ वात्यल्पसर्पिष्कौ यवागूर्वा विधीयते । पिबेत्त्र्यहं चतुरहं पञ्चाहं षडहं तथा । सप्तरात्रात्परं स्नेहः सात्मीभवति सेवितः" ।

उद्गारश्च नागवायुकार्य्यम् यथोक्तं पदार्था० योगार्णवे "उद्गारे नाग इत्युक्तो नीलजीमूतसन्निभः । उन्मीलने स्थितः कूर्म्मोभिन्नाञ्जनसमप्रभः । कृकलस्तु क्षुते चैव जवाकुसुमसन्निभः । जृम्भणे देवदत्तःस्यात् शुद्धस्फटिकसन्निभः । धनञ्जयस्तथा घोषे महारजतवर्णकः । ललाटे चोरसि स्कन्धे हृदि नाभौ त्वगस्थिषु । नागाद्या वायवः पञ्चदेहे तु परिवेष्टिताः" । [जिरके शब्दचि० ।

उद्गारशोधन पु० उद्गारं शोधयति शुध–णिच्–ल्यु । कृष्ण-

उद्गारिन् त्रि० उद्+गॄ–णिनि स्त्रियां ङीप् । उद्गारयुक्ते । "यत्ते मौलौ कनककपिशं सौरभोद्गारि वासः" उद्धवदू० । "धारास्वनोद्गारिदरीसुखोऽसौ" रघुः । "यः पण्यस्त्रीरति परिमलोद्गारिभिर्नागराणाम्" मेघ० ।

उद्गिरण न० उद्+गॄ–ल्युट् नि० इत्वम् । १उद्वमने । उद्गारे (ढेकुर) २कण्ठस्वरभेदे च । "आध्मानमुद्गिरणमन्नरसो विदाहोऽजीर्णस्य पानजनितस्य भवन्ति लिङ्गम्" सुश्रु० । उद्गारशब्दे विवृतिः ।

उद्गीति स्त्री उद्+गै-भावे क्तिन् । १उच्चैर्गाने कर्मणि क्तिन् । "आर्य्याशकलद्वितयं व्यत्ययरचितं भवेद्यस्याः । सोद्गीतिः किल गदिता तद्वद्यत्यंशभेदसंयुक्ता" वृ०र०उक्ते मात्रा-